

„Volt pillanat, nem is egy, amikor a magányos Zsilinszky volt maga a magyarság; úgy jellemelem, hogy mégis valóságosan. Amikor az ajtaján, mely egyszeriben az ország ajtaja lett, a puskatussal dörömbölőknek pisztolytűzzel adta meg a gazda választát.” (Illyés Gyula)

VIGH KÁROLY

Zsilinszky börtönlevelei

„Szervusztok! Azt hiszem, nagyon sokáig nem találkozhatunk ilyen nyugodt körülmények között.

A Pannónia¹ előtt állunk, körülöttünk lüktet a főváros élete; a közönség kitódul a vendéglőkből és a szórakozóhelyekből, csilingelnek a villamosok, és egyre-másra gördülnek el előttünk a luxusautók. Csend van, nyugalom. Csak a csökkentett világítás figyelmeztet a háborúra, és a tájékozottak egy bizonyos német memorandumról suttognak. Azért mégis, mint ha valószínűtlenül csengene a hang: „Azt hiszem, nagyon soká nem találkozhatunk...”²

Így búcsúzott a barátaitól a szokásos péntek esti Pannonia-vacsora után Bajcsy-Zsilinszky Endre 1944. március 17-én. Alig egy évvel később, közvetlenül a háború után a baráti asztaltársaság egyik tagja, Barcs Sándor újságíró így emlékezik vissza a német megszállást megelőző utolsó közös baráti vacsorára.

A hitleri orvttamadásnak, a német megszállás körülményeinek a részleteit történetírásunk azóta már régen felderítette. A Szent János téri csatáról, Bajcsy-Zsilinszkynek a lakására törő Gestapo-tribékekkel vívott magányos harcáról is sokszor emlékezett meg a sajtó. Csak a tűzharc okozta sebeiről, rabkórházba kerülésének körülményeiről és arról a 206 napról tudunk keveset, amit Zsilinszky 1944. március 19-től október 11-ig a német megszállók börtönében töltött. (Mint ismeretes: Bajcsy-Zsilinszkyt és társait ekkor, október 11-én adták át a németek a magyar hatóságoknak. A Lakatos-kormány azután négy nap múlva, a sikertelenül végződött kiugrási kísérlet napján szabadon bocsátotta Zsilinszkyéket.)

Bajcsy-Zsilinszky Endrét 1944. március 19-én délelőtt — lőtt sebei miatt — a m. kir. rendőrség budapesti főkapitányságára szállították. A március 20. és április 18. közötti ápolásáról ott felvett összefoglaló rendőrorvosi jelentés³ tanúsága szerint Zsilinszky „folyó hó 19-én két lövés által megsérült. Egyik lövés a b. vállába fúródott, a testet nem hagyta el, a másik a has b. old. fúródva, hátul a testet elhagyta... Karját emelni nem tudja, nagy fájdalomat jelez... A köldöktől négy haránt ujjnyira kb. egy cm. hosszú, két-három cm. széles bőranyag-hiány van. Hátul a medence-csont taréja felett közvetlenül kb. 8 mm hosszú bőrrepedés...”

Azért is idézzük a hivatalos jegyzőkönyvet, mert még nem is olyan régen, 1978-ban Domokos József „Két per egy kötetben” című könyvében — Zsilinszky-ellenes elfogultságtól és rágalomtól hemzseggé kitételek között — azt írja Bajcsy-Zsilinszky 1944. március 19-én elszenvedett sérüléséről, hogy „Bajcsy-Zsilinszkyt egy gellert kapott — falról visszapattanó (!?) — golyótól karján és oldalán horzsolts lövés érte”.

A hivatalos rendőrorvosi jegyzőkönyvön kívül dr. Pazár Zoltán ny. rendőrorvos őrnagynak a Magyar Nemzet akkori főszerkesztőjéhez, Parragi Györgyhöz 1948. november 16-án intézett leveléből⁴ megtudhatjuk, hogy Zsilinszkyt milyen állapotban szállították be a budapesti rendőrfőkapitányság kórházába. A levél erről a következőket tartalmazza:

„1944. március 19-én, vasárnap reggel 9 órakor léptem szolgálatba, mint a főkapitányság főorvosi hivatalába beosztott rendőrtörzsorvos... Fél 10-kor az akkori rendőrfőorvos, Dr. Leviczky Károly, felszólított, hogy azonnal menjek vele a 200-as cellába, ahol egy sebesültet kell bekötőznöm és róla látleletet felvennem. Oda érve, megrendülve láttam magam előtt Bajcsy-Zsilinszky Endre országgyűlési képviselőt vértől átitatott ruházatában, de büszkén és bátran... Bemutatkozásom után levetkőztettem őt és megállapítottam, hogy két lövési sérülést szenvedett: egy bennrekedt lövést bal vállizülete táján és egy áthatolót alhasán a bal oldalon. Ez utóbbi sérüléséről nem lehetett azonnal megállapítanom, vajon érte-e a hashártyát és a beleket. Ezért azonnal jelentettem, hogy a képviselő úr sérülése igen súlyos és azonnal kórházba kell őt szállítani.”

Pazár doktor közlésével nem fér össze Zsilinszky március 25-i rabkórházi levelének az a részlete, amelyben azt közli Bende Máriával — titkárnőjével és élettársával — hogy Litovszky⁵ főorvos kötözte be őt, aki üzenetét is elvitte hozzá. Az ellentmondás könnyen feloldható, ha valószínűnek tekintjük, hogy mindketten közreműködtek az elsősegélynyújtásban.

Zsilinszky a rabkórházba kerülve, megfelelő kezelést kapott, de különösen a haslövés gyógyult nehezen, és többször volt szükség a löcsatorna szondázására, hogy a genny megfelelően kiürüljön. A fent említett hivatalos rendőrorvosi összefoglaló jelentés szerint még egy hónap múlva, április 17-én is 38,2-re ment fel Bajcsy-Zsilinszky láza.

Sokat segített a sebesülésével járó fájdalmak és kezelés elviselésében az a kedvező körülmény, hogy sikerült kapcsolatot teremtenie a külvilággal, titkárnőjével, későbbi feleségével. Egy bizonyos Szabó bácsi a cipőjében vitte és hozta a leveleket. Amikor Bajcsy-Zsilinszkyt április 18-án a Fő utcai börtönbe szállították, a levelezés nem szakadt meg csak átmenetileg. Miután Zsilinszky egészségi állapota — sebesülése és gyomorbántalmai — következtében magánkosztot kaphatott, Bende Mária az ételhordó termosz aljában juttatta be hozzá a leveleit, és Zsilinszky ugyanilyen módon válaszolta meg azokat.

Özv. Bajcsy-Zsilinszky Endrének — az esküvőjükre augusztus 11-én, a börtönben került sor — sikerült megőriznie a börtönleveleket. A halvány drapp színű, vékony WC-papírra írt, dátummal ellátott levelek száma 61 darab. Ezekhez hozzátartozik mintegy 15 darab dátum nélküli levélteredék, amelyeket csak a tartalmuk alapján lehet nagyjából besorolni a kronológiába. Miután a rabkórházi levelek kivételével azok átírására egészen a hetvenes évekig nem került sor, a súlyos szembajban szenvedő özv. Bajcsy-Zsilinszkynek e sorok íróját kérte fel a levelek megfejtésére⁶, majd miután ez megtörtént, a levélgyűjtemény elhelyezésére az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárába.

Az özvegy jogos kívánságának megfelelően ezek a levelek — különböző okokból — egyelőre nem kutathatók. Bennük ugyanis személyes jellegű, bizalmas közlések is olvashatók, továbbá számos olyan politikai helyzetelemzés és kortársakról írt jellemzés, amelyeknek a közéletelére még valóban nem érkezett el az idő. Habár az özvegy végakarátának figyelembevétele bizonyos — nem lényegbevágó — korlátokat szab a börtönlevelek ismertetésének, mégis a legjobb lelkiismerettel jelenthetem ki, hogy az alábbiakban közölt szemelvények történetileg hű, hiteles képet nyújtanak Bajcsy-Zsilinszky Endrének a rabkórházban, illetve a börtönben elszenvedett 206 napjáról, és arról: hogyan szemlélte a Gestapo fogságában a saját és nemzete sorsát.

Olyan szemelvényeket válogattam ki a levelekből, amelyek — véleményem és legjobb meggyőződésem szerint — hűen tükrözik vissza Bajcsy-Zsilinszky börtönéletét, kapcsolatait a külvilággal, a magyar helyzetről és jövőről kialakított véleményét, és — nem utolsósorban — érzelmeit hűséges élettársa, majd — augusztus 11-től — felesége iránt.

LEVELEK A RABKÓRHÁZBÓL

1944. március 25:

Kedves, drága Mickóm! Még félig sötét van, mikor e levelem kezdem, ezért a kuszaság. Mindenekelőtt szívbéli köszönet vasárnapi bátor és derék magatartásáért.⁷ Az igazi lélek a veszedelemben mutatkozik meg a legtisztábban: a Magáéval is így volt. Nem is hiszi talán, mekkora öröm ez nekem, hogy még sem vagyok annyira egyedül. Nem fogom elfelejteni — míg élek. Jó emberek között vagyok, Szabó bácsit az Úristen küldötte. Kezelje *szeretettel*...

Én — *egyelőre* — megvagyok. Rengeteget szenvedek álmatlanságtól. S hogy nem olvashatok...

Most kérdések és kérések:

1. Elmúlt-e teljesen az a rettenetes idegsokkjá s nem tért vissza?
2. Hogyan történt az én elhurcoltatásom után? Mind eljöttek velem, a civil⁸ is?
3. Nem kutattak a lakásban és nem vittek el semmit?
4. Sikerült az iratokat *megmenteni*. Hallom rendben van. De nem tudom, nem égette-e el? Mondtam, hogy ne. Főrisnál?⁹ *Írjon meg mindent távozásom óta*. Magával mi történt?
5. Litovszky (helyesen: Leviczky) főorvos, aki bekötözött, elvitte az üzenetemet, vagy Parragi útján?
6. Parragi, Csetényi, Bródy, akikkel reggel telefonon beszéltem, másodszor is fölhívtak?¹⁰

7. Mi van Sigrayval, Rassayval, Rácz Kálmánnal, Goldbergerrel és a többiekkel, akikkel a főkapitányságon találkoztam, illetőleg egy picében másutt, meg a szerencsétlen kommunis-tákkal?¹¹ Internálás? Volt kivégzés? Ahogy én hétfőre virradó éjszaka a folyosón, (a főkapitányság cellájában feküdtem másfél napig pusztá fapadon, fájdalmas sebeimmel, még orvost sem engedtek hozzám, a németek nem nyúltak hozzám, csak irtózatosan szidtak és fenyegettek),¹² mondom a folyosón történt szörnyű sürgés-forgásból, zsvajjból, emberek hozásából, vívéséből, előszólitásából arra következtettem, hogy igen. El voltam szánva a halálra, el vagyok szánva teljesen ma is, csak arra kértem az Úristent, ne engedjen felakasztani, vagy más gyalázatos — pl. gázautó — módon kimúlni. Magamnak súlyos szemrehányást csináltam a cellában (reggel még a fejem alól is elvitték a német fogolyörök a rossz pokrócot) magamnak, mert nem lőttem magam agyon az utolsó golyóval... Azt a reményt, hogy mégis kórházba kerülhetek, teljesen földadtam már... Ekkor váratlanul jött egy főtörzsőrmester rendőr, hogy rövidesen kórházba megyek. Gondolhatja mekkora megkönnyebbülés volt!... A derék magyar mentők ajánlották föl, hogy egy percre hazavisznek. A házmesterné és a néni csodálkoztak, kérdeztek nagyon barátságosan, átadták a kulcsot és fölmentem. Megnéztük az „ütközet” színhelyét. Örömmel láttam, hogy a Naplók a helyükön, a ruhák is.¹³ Kezdtém remélni, hogy az iratokkal még sincsen nagyobb baj. Aztán ide jöttünk. Nagyon szívesen, emberségesen fogadott mindenki, szerencsére — és csodaképen — itt mindenki, vagy majdnem mindenki magyar... Idáig minden rendjén volna, de nyugtalanít *bizonytalan* jogi helyzetem és erre senki sem tud itt felvilágosítást adni. Közvetítésre sem vállalkozik senki. Pedig ez *életbevágó fontos-ságú* rám nézve. A főkérdés: kinek a foglya vagyok, még mindig a németeké? Abban az esetben, ha gyógyulásom után a kormány kiadna a németeknek: előbb valamiképp meg kell ölnöm magam, hogy elkerüljem a biztos kínzatást és a gyalázatos halált. Méreg kell erre az esetre, vagy borotvapenge az ütőér elvágásához, vagy — ennek örülnék a legjobban a három közül — pisztoly. Értse meg Mickó, ha fájdalmas is Magának — ha nehezére is esik — segítenie *kell!* Az Úristen is megáldja érte. Szerencsére még nem tartunk ott, de nekem *mindenre* föl kell készülnöm. Ezért föl kell mindenekelőtt deríteni a helyzetet. Nagyon kérem beszéljen Pistukával.¹⁴ Kérdezze meg, *mi a szándékuk velem*. Internálnak vagy hadbírótság elé állítanak, vagy *kiszolgáltatnak a németeknek*? A család nevében csak ezt kérje:

1. Ne adjanak ki a németeknek, hisz erre semmi jogalap, én előbb a főkapitányságtól kérttem védelmet és csak akkor védekeztem, mikor *többen* rám törték az ajtót és géppisztollyal,

vagy golyószórával megjelentek az ebédlő ajtajában. Ha mégis átadnának, előbb adjanak be egy pisztolyt nekem. Ez a legkevesebb, amivel egy magamfajta embernek tartoznak, aki élve vagy halva legtöbbet tehet szegény árva hazánkért.

2. Ha nem adnak át, ne engedjék, hogy a németek elhurcoljanak. Legjobb lenne, ha *szökni* engednének. Ha pedig magyar hatóságok is halálra ítélnének, *ne akasszanak* fel. Erre az esetre sem kegyelmet kérek, hanem csak tisztességes golyót.

Ezt mondja el Pista, persze a maga és a család — Édesanyám kedvéért is — kéréseként.

1944. március 26:

Kedves jó Mickóm! Nagyon megörvendeztetett kedves levele s általában megnyugtatót, amit írt. Csak nyugtalanít, hogy a Maga állapotáról nem ír csak annyit, hogy „reszketek”¹⁵... De még mindig nyugtalanít az iratok dolga is. Ugyanis a *ruhaszekrényben* volt néhány kényes dolog:

1. azt is feltörték és elvitték az iratokat,
 2. amit a kályhába rakott, mind megmentődött,
 3. és mégis, mit vittek el?
- Erre a három kérdésre kérek pontos választ.
4. Nem égett el semmi?¹⁶

Drága Mickóm! Magáról írjon legegőbb. Aztán erről a 4 pontról.

Némileg megnyugtattak itt, hogy nem szándékoznak engem átadni a németeknek. De ez egyfelől bizonytalan értesülés, másfelől csak szándék. Harmadfelől erőszak is van.¹⁷

De nagyon kérem, *nyomatékosan*, Magukat mindnyájukat Mickó, nehogy valami *mentési* akciót kezdjenek, vagy kegyelmet kérjenek számomra. Nekem nincs szükségem kegyelemre, *mindent megfontoltan csináltam*. Hanem csak azt kérem, hogy *ne adjanak ki* gyalázatosan engem, a magyar hazafit, az idegen hatalomnak. *Ítélezzék magyar bíró, magyar törvény alapján felettem...*

Nem tudom, irtam-e az órát. A kis ébresztő volna jó, hadd ketyegjen itt: helyettesít itt, mondhatnám gyarlón, valami élőlényt a ketyegésével. Olyan borzasztó az este 6-tól reggel 6-ig való sötétség, magány, vállfájás és tehetetlenség...

100 pengőt kellene küldeni Mariskának¹⁸ Révfülöpre, hogy hozzák rendbe a kertet (talán Maga is lehetne), küldjön neki veteménymagvat, vessenek el mindent. A szőlőt ültessék el.

*Kedves Mickóm, e levelemből is láthatja, hogy van bennem életkedv és akarat az élethez. De nekem mégis minden eshetőségre el kell készülnöm. Nem mondom, hogy szívesen halok meg, különösen, miután csak ezután dolgozhatnék majd igazán szegény árva magyar hazánk fölépítésén, amihez minden tervem kész, de a gyalázatos és megszegyenítő kínzásoktól tetézett halált, ha arra kerülne a sor, meg kell előznom valamiképpen. A tisztességes magyar ítélet alapján hozott halálos ítélet elé azonban nyugodtan és megnyugodva, mondhatnám derűsen nézek, ha *golyóval* történnék. Ennyit csak megérdemlek! Többet meg nem kérek. Mert most sem vagyok megtörve, nagy úrnak tudom magam, mint amilyen mindig voltam. Nemzetem és az én imádott magyar népem szívében pedig sohasem halok meg, ezt jól tudom. Azt is tudom, hogy még Újvidéken is lesz szobrom...*

Most Isten Vele drága Mickó! Sok csókkal és szeretettel híve: a „leketlen” Endre.

U. i. Nem írt Parragiról. Meg telefonált-e aztán Okos¹⁹ és Bródy? Emlékszik, ezek hárman hívtak fel, P-nak meg is mondtam, hogy most készülnek betörni hozzám. Azt felelte: „érdekes”. Én meg: „több mint érdekes”. Senkisé mondhatja, hogy nem voltam nyugodt...

Mi van a lapokkal? A Magyar Nemzetet, Népszavát betiltották?

1944. március 30:

Kedves, drága kis Mickóm! Nagyon köszönöm kedves sorait. Különösen az őszinteségét. Azt kérem igen nyomatékosan a jövőre is. Rosszul fölfogott s végeredményben rám csak hátrányos kíméletből ne hallgasson el semmit, *kérve kérem*. Jól mondja: *mindenre* el kell készülnöm.

Éppen ezért — a sürgetés részükről jó mementó — *könyörgöm* Mickó, munkáján csak úgy lesz áldás, ha a legközelebbi levélben egyelőre egy pengét küld (odaragasztva a levél belsejéhez). Hígyje el nekem, *nem leszek könnyelmű*, csak akkor veszem elő, ha végleg eldőlt, hogy átadnak a németeknek, megbecstelenítő vagy kinhalálra. Addig itt biztosan el tudom rejteni. Olyan vékony! Bizom a Maga lelki erejében. A jövő szempontjából is más az, az ország érdekében, ha tudja a magyar nép, hogy nem adtam magam idegen kézre és csontjaim itthon nyugodhatnak.

A Pista iratát nem helyeslem, mert elébe vág a dolgoknak. Hanem inkább elmehetne Pista Huszár Aladárral a Kormányzó úrhoz. Legutóbb, augusztus 25-én, azt mondta nekem a Kormányzó úr, ha bármi panaszom, vagy mondanivalóm van, tudom az utat hozzá. Hát ezt elmondhattam Pištának is, vagy egyszerűen Magától tudja meg, s erre hivatkozhat a K. U. előtt is: hogy most helyettem ő jön s nem kér mást, minthogy engem *magyar bíróság elé állítanak*. Ítéljenek aztán halálra, ha annyit vétettem hazám ellen! Végre ennyit megérdemlek a K. U.-tól is, kinek mindig hű embere voltam...

Magára nagyon vigyázzon. Már most keressen Magának vidéken valami búvóhelyet, szükség esetére, hátha még Magát is üldözni fogják. Esetleg Tombor tudna valamit. Vagy Kiss János: a soproni óriás kertekben.

Még több elintéznivalóm is lesz. Ha meghalnék rövidesen, azt akarom, hogy Magát mindenki *feleségemnek* tekintse. Ha idő és alkalom adódik, szeretném elvenni feleségül. De ebben a pillanatban az Magát csak veszedelembé sodorná. Okosan kell ezt a kérdést megoldani. Végrendeletet is akarok csinálni valamiképpen.

De ne gondolja, hogy egyszerűen kötelességből akarom elvenni, hanem igaz szeretetből, amelyet mindig éreztem Maga iránt s amelyet most már nem homályosít el az az érzés, hogy lelkileg hűtlenné vált hozzám. Azon a vasárnapon is, most is, teljesen elhagyatott árva volnék Maga, a Maga hősies jósága nélkül...

1944. április 1:

Kedves, drága Mickóm! Nagyon jól esett legutóbbi szép, kedves, meleg tónusú levele. A hűsége, szeretete, áldozatkészsége igazán meghatott. Kétszer is elolvasom minden levelét, hiszen az egyetlen vigasztalásom nagy magányomban s töprengéseim közepette. Édesanyám emlékével, Magával s a szegény magyar Hazával foglalkozom legtöbbit. A magam személye, ügye, kevésre korlátozódik: *hogy ne adjanak ki a németeknek*.

Nem is szeretném aranyos Mickóm, ha akár Maga, akár más előtt más színezetet kapna az én nyugtalanságom sorsom miatt. Mindenki elhíheti nekem, nem a haláltól félek, ezt elégszer bebizonyítottam szomorú életemben. Igazán minden pillanatban kiegyeznék a sorssal, ha ide, vagy majdan fogházcellámba beadnának egy töltött pisztolyt, hogy férfi módjára magam vessek véget életemnek, ne idegen pribékek, akik majd igyekeznek megkínózni és meggyalázní. Ez az egész, nem több. A kért és ígért dolgot kérem. Újból ígérem, csak végső esetben...

Egész politikám ősidők óta a minden irányban való önvédelem volt... A magam ügyében is... Emlékszik rá, Gömbösnek is megmondtam Ulain²⁰ előtt, a második tarpai választás előtt, hogyha fegyveres erőszakot próbálnak a csendőrök ellenem, fegyverrel védekezem. A bilincseléskor is szembeszállottam a csendőrökkel.²¹ Szóval: *önvédelem volt* és erős katonai önvédelem volt mindig a politikám is...

Pistuka, Mica²² jószágáért nagyon hálás vagyok és meghat Tombor és Kiss János hű barátsága is. Pedig szegény János is nagy veszedelemben forgott azzal az írással...

És most a legkedvesebb téma: a Maga és az én dolgom.

Drága Mickóm, én ragaszkodom ahhoz, amit írtam és ha az fizikailag az én sorsom valamiféle fordulata miatt lehetetlenné válnék, akkor is meghagyom, hogy Magát mindenki, mint az én hűséges, drága feleségemet tisztelje. Meg vagyok róla győződve, hogy az egész nemzet úgy is fogja megbecsülni. A szellemi kincs, amit oly okosan megmentett, mérhetetlen. Ez majd csak később fog kiviláglani. Az a félbemaradt könyv is... De sajnálom, hogy nem írtam

meg, a sok apró gond, munka miatt... Azt már úgylátszik, senki sem fogja befejezni.²³ Amint hogy félbemaradt az én nagy munkám is: az új történelmi Magyarország fölépítése. A közép-európai kibontakozási tervet még talán meg tudnám csinálni, ha annyi időt és lehetőséget adnának — fogházban. Aminek igazán semmi köze a német ügylőz.

Még egyet! Nem tudom, irtam-e, beszéljen Pfeiffer Zoltánnal, semmisítsék meg azt a másolatot, de sürgősen. Tudja, az Eckhardt-félét.²⁴

Lássa, most egy félórát szinte elbeszélgettem Magával. Okosnak nincs igaza: én nem bújhattam el. Egy csepp szemrehányást sem teszek magamnak, legfeljebb az iratok dolgában, főleg pedig, hogy nem lőttem főbe magam az utolsó golyóval. Akkor Magának sem okoznék ennyi gondot és még esetleg bajt is és odafönt öreg Teleki Pállal már készülném a béketárgyalásokra. — Isten Vele édes Mickóm.

Szeretettel csókolja öreg vőlegénye:

Endre.

1944. április 3:

...Azért vagyok kissé türelmetlen, különösen a mai beszélgetés után, mert veszedelmesen gyógyulnak a sebeim. A haslövés is alig szivárog. Jó, ha még a húsvétot itt tölthetem.

A haslövés környékén ugyan még mindig van bizonyos keményedés, amelyet föl lehetne vágatni, de nem hiszem, hogy rá kerül már a sor...

A kért dolgot *nagyon kérem*, mindjárt biztonságosabban érzem majd magam.

Okos is jól tenné, ha elmenne valahová. Hátha előveszik majd a barátaimat. Egynek sem volt még kellemetlensége...

Mickó drága, fizesse ki Czikkely uramat²⁵ is. Szederrel²⁶ tartsa az összeköttetést, mindig jó emberem volt.

Arra is kérem, hogy egy keleti harctéri térképet is küldjön, újságot látok néha...

A húsvéti találkozót csak akkor kérem, ha nem kell hozzá felső engedély, vagy éppen német...

Szerető csókkal, öleléssel „a szegény öreg”, aki mégsem olyan szegény, még sincs annyira egyedül, mint még nemrég gondolta és mondta.

1944. április 4—6. között (dátum nélküli):

Édes kis Mickóm! 1. Ragaszkodom hozzá, hogy a legrövidebb időn belül, *itt* megesküdünk. János is ezt írta. Mondja meg neki, hogy én ezt már írtam Magának, de Maga ellenkezett. Okaim vannak rá, hogy most már sürgessem. Majd alább!...

2. Az nem baj, hogy Simay főorvos elment. Tegnap már úgy döntöttek, hogy *szállításképes* vagyok. De egy (Bruckner) Brantner nevű más orvos, aki helyére jött, megállapította, hogy erősen gennyes a sebem. Most jött ki ma egy kis posztófoszlány, amit a golyó bevitt. Mindamellet rövid az időm. A szállítás pedig nem jót jelent. Más már itt a legutolsó idő, hogy tisztázódjék helyzetem. Bíró Géza vállalhatná, végre még a rablógyilkosnak is megmondják, mit akarnak vele. Lehetetlen, hogy ha másképp nem, közvetve — Eröss, Pistuka, Bíró ne tudnák tisztázni végre Antalnál és Jarossnál²⁷, vagy Miklós Bélánál helyzetemet.

3. *Végrendeletem*. Mindenemet lélekben régen szeretett feleségemre, Bende Máriára hagyok. Ő adjon emlékeket kedves testvéreimnek és jóságos unokatestvéreimnek, legjobb barátainak, kiket Bende Mária jól ismer. Kérem testvéreimet, mondjanak le az amúgy is szegényes hagyatékból rájuk eső köteles részről. Bizonyly szívesen megteszik. Könyveim s esetleg írásaim kiadásának minden jövedelme is Bende Máriát illesse, aki sok-sok nappal és éjszakát egyggyé téve velem együtt dolgozott azokon. Pálköve bérlete is őt illesse, kit remélhetőleg a napokban törvény szerinti feleségemnek fogok mondhatni, aki nagy önfeláldozással és hűséggel viselte sorsát mellettem s a legutóbbi ütközetben is, azóta is, szerető aggodalmaskodásával és gondoskodásával megaranyozza szomorú életemet. Övé legyen a pálkövi bérlet is és a Nádirigó²⁸ is az övé legyen: meg fogja becsülni. Bende Máriát, az én hűséges, derék kis Mic-

kómat, a magyar nemzetnek is szeretetébe ajánlom, hiszen osztályosa volt minden keserves erőfeszítéseimnek és gondomnak.

Az én forrón szeretett magyar nemzetemnek pedig azt üzenem, térjen vissza a régi, az *igazi* magyar történelem útjára, a szabadság, a függetlenség és bátor önvédelem, tisztult demokrácia és teljes önkormányzat amaz útjára, melyet én beszédeimben, cikkeimben, könyveimben megjelöltem és ne feledje Berzsényi halhatatlan sorait:

„Nem sokaság, hanem lélek s szabad nép tesz csuda dolgokat!”

Legyen a nemzet ismét első, legfőbb rendező erő a Duna-völgyében s emelje újból reálpolitikává a magyar—lengyel testvériséget.

Pótlás: Bende Máriának kérem hűgaimtól azt az ezüstöt, mely imádott Édesanyám hozománya volt s az ő neve kezdőbetűi vannak belevésve: BM. Hűgaim ezt nekem már régen fölajánlották, de Édesanyám halála óta nem voltam otthon, hogy elhozhattam volna.

Unokatestvéremnek, Zsilinszky Pistának, már évekkel ezelőtt adtam egy levelet, melyben meghagytam, hogy Tarpán temessenek el, annak a népnek református temetőjében, melyet annyira szerettem s amely engem is annyira szeretett és megbecsült. Egyszerű fejfát tegyenek! Persze, ha csontjaimat megtalálják...

Őcsémet, Gábort kérem, állíttasson Édesanyámnak vagy a tervezett kripta fölé egy emléket, melynek tervét Csorba Géza barátom elkészítette, de nem volt pénzem hozzá.

Bende Mária fizesse ki, ha lesz miből, a békéscsabai családi házon levő 5000 pengőt is.

Az Úristennel megbékélve és sorsommal is megbékélve, a haláltól mit sem félve készülök keresztény hívő lelkülettel utolsó utamra.

Édes, drága Mickóm! Még keresse ki a cífra szekrényből „Alkotmányreform” című tervezetemet, valamint félbemaradt könyveim anyagát is. Egész levéltáramra is gondoljon.

Ó, Kispicim, nem is hiszi, hogy milyen nagy ajándék az nekem az Úristentől, hogy egyfelől visszahozta Magát nekem, s hogy megismerhettem a Maga szép, hősies női lelkét. És bocsásson meg nekem, ha sokszor nyers, erőszakos voltam, higgye el, most már látom: sok félreértés volt az oka időnkénti egyenetlenkedéseinknek, de *mindig igazán szerettem*. Persze kicsit a magam gondokba borult bús életem módján...

Szeretettel csókolja: Endre

U.i. Ha itt kellene hagynom ezt a szép világot, majd egyszer, Pálkövén, mondják el helyettem Juhász Gyula versét: „Szeretnék visszajönni néha”. De azért ne sajnáljanak és ne nagyon búsuljanak miattam. Elértem azt, amit akartam: szolgáltam hazámat, mint bújdosó kuruc. „De így éltünk vitéz módra”. Jánost ölelem kedves leveléért.

Várom a násznépet. Ez a legfontosabb.

1944. április 7:

Brantner (orvos) megállapította, hogy haslövéssem erősen gennyed, azt mondta tegnap, csütörtökön, hogy legalább egy hétig eltart a gyógyulás. Tehát *valószínűleg* siettetni kell mindent. Remélhetőleg így írt Erzsikének²⁹ is. Itt Brantner bejelentette szándékomat a főkapitányság bünyügyi osztályán Bozzay (főtanácsos)-nak, az azt mondta, hogy kell egy német ezredes jóváhagyása is, még nem kaptam értesítést...

Amit írt Mickóm, minden nagy boldogsággal töltött el. Ha meg is kell hamarosan halnom, nagy megnyugvás és öröm, boldogság számomra, hogy Magát ilyen teljesen és tisztán a magaménak tudom. És hogy még sem voltam és vagyok olyan kirekesztette az emberi szeretet melegének, mint néha gondoltam. Istenem, milyen szép lenne új életet kezdeni, elmenni együtt Pálkövére, Kolozsvárra...

Dehát ez valóban csak szép álmom. A realitás mást mond...

Most a legfontosabb és legsürgősebb az esküvő...

Csak éppen megpendítem: az a két derék magyar mentő, akik idehoztak, előbb elvittek a lakásra. Elvihettek volna a török követségre is³⁰ úgy, hogy aztán ők is ott maradtak volna.

Ugyanezt lehetne, esetleg, ha magyar rendőrök visznek, persze előzetes megegyezéssel. De ez fantasztikum. Nem érdemes vele foglalkozni. Vesse ki az emlékezetéből! Gyöngesség ez nálam: most fölébredt bennem az életvágy és életkedve, hogy ennyire magam mellett tudom s velem egynek az én drága kis Mickómat...

1944. április 9:

Drága kis Mickóm! Köszönöm aranyos levelét. Úgy látom azonban, hogy Pista félreértett engem. Nekem nem az a megnyugvás kell, hogy az életem nincs veszedelemben, mert minden pillanatban készen állok — már régóta — a halálra. Emlékszik talán, hogy Fall Endrének mondtam legutóbb, mikor elbujdosásra biztatott azzal, hogy rám szükség van, azt mondtam neki: én nem megyek, de ezeknek a kezébe sem fogok kerülni. Nekem a *pillanat* meglepetés volt 19-én reggel az előzmények — Kállayval való beszélgetésem, szombat éjszakai beszélgetések, stb. — után, de nem maga az, hogy rám törnek. Erre el voltam készülve, hiszen hány-szor mondtam Magának is, hogy már nem sok időm van ebben az életben. Az önvédelem hevében — miközben egy golyót ki is eresztettem a pisztolyból, mert azt hittem nincsen fölhúzva — nem számoltam a lövéseket s önmagamnak már nem maradt. Az lett volna a nekem való halál. Aztán a másfél nap alatt módom volt kikóstolni, mi az: az ő kezükben lenni. Nem nyúltak ugyan hozzám, de az elképzelhetetlen legbrutálisabban kezeltek és gyaláztak. Pista aranyos, jó unokatestvér, de elfogult a németek javára. Nem hiszi módszerüket. Azt hiszi, hogy előttük majd észokokkal lehet védekezni. Ott a memorandum, egyéb nem is kell, ott vannak beszédeim, ott van egy-két kezükbe került irat, például a kézzel írott: én a tőlük való elszakadásra dolgoztam, a memorandumban azt hirdetem, hogy ha meg akarnak szállni bennünket, ellenállni kell, stb., stb.

Ezzel szemben mi az én „kivánságom”, jogos követelésem, mint magyar állampolgáré és képviselőé és tart. magyar huszárszázadosé. Nem az, hogy az életemet kiméeljék, mert arra eddig nem sokat adtam, hanem hogy szégyenszemre és a magyar nemzet gyalázatára ne adjanak idegen kézre, hanem magyar bíróság, akár rögtönítélő, ítélkezzék fölöttem, ám ítéljenek halálra, ha olyan nagyot vétettem árva hazám ellen! De magyar hatóság! Hát lehet olyan embert, aki ma is millió és millió magyar lélek gondolkodását, hagyományait, fölfogását képviselem, mint valami rongy szemetet átadni idegen hatalomnak. Hogy az megalázzon, meggyalázzon, bosszúját töltse ki rajtam. Antonescu Svájcban nagyobb nem hivatalos diplomáciát tartott, mint hivatalosat, élén Gafencuval³¹ és állítólag ő küldötte Maniut³² Egyiptomba, hogy mentse hazáját. És ez a mai kormány nem tudná, hogyha mégis a másik fél találna győzni — egyedül én tudnám megmenteni Magyarországot. De jól van, ezt nem hajlandók tudomásul venni, de ott a másik kérdés: milyen jogalapon szolgáltatnak engem ki idegen hatalomnak.

És a harmadik: nekem, aki sohasem túrtam megaláztatást, miért kell ebbe belenyugodnom. Én megtettem a magamét hazám iránt, miért kelljen nekem esetleg egy évig is eltartó mondhatatlan megaláztatások után megalázó halált elszenvednem. Ez a kérdés és nem a pusztá halál. Igaz, szeretnék még élni, hiszen nagy feladatok elvégzése vár rám, amit — úgy mint én — hazám újból való fölépítését — senki sem végezheti el helyettem. Aztán itt van Maga édes Mickóm, aki olyan hűségesen, szeretettel, önfeláldozó módon áll mellettem, ahogy ezer feleség közül talán egy. Hiszen eddig csak robotoltunk, különösen az utolsó 5—6—7 évben. De azért mégis az első, hogy nem meggyaláztatás legyen a végem...

Rossz jel az, hogy nem kapok választ az esküvőre vonatkozólag. Azért is kellene Bozzayval beszélni. Ha nem engedik, hogy Maga bejöjjön, akár talán *távolsági* esküvőt³³ lehetne csinálni. Ha polgárit nem lehet, legalább egyházit, bár az sajnos nem volna jogilag érvényes...

1944. április 11:

Valami kis jóhírt is mondhatok: hassebem szerencsére meglehetősen elgennyedt. Napról napra sok véres genny jön ki belőle: be van persze kötve. Ma nézte meg a sebész és megállapította, hogy a lócsatornában fisztula keletkezett, amely lassan gyógyul s a végén még — a kilő-

vés felé — alighanem egy metszést is kell még tenni: tehát még 1—2 hétre is itt maradhatok. Ha persze erőszakkal el nem visznek...

Ma egészen jól érzem magam — a fisztulámmal. Hőmérsékletem 37—37,3 délután. Olyan karcsú vagyok, mint huszár főhadnagy koromban, sőt közeledem a hadnagyi kondícióhoz, csekély 72.5 kilómmal. Több mint 5 kg-ot adtam itt le, pedig a koszt jó és a nővérek rendkívül kedvesek, figyelmesek. Csak az olvasnivaló rendkívül egyhangú... Mickó, nem tudná nekem megszerezni Papini: „Jézus élete” c. művét. Azt talán beengednék!

Bizony az erőm nem a régi, drága Mickóm. Tragikus dolog, hogy ez a szerencsétlenség éppen akkor ért, mikor már bizonyos kimerültség vett rajtam erőt. Emlékszik, hányszor visszafeküdtem az ágyba fürdés után. És mennyire kitartott a kis láz.

Mit tud Fall Endréről?³⁴ Őt talán maga mentette meg. Milyen szép volt, hogy telefonált neki. Hát a többiekkel mi van! A szegény K.-Fischerrel³⁵ és kik vannak vele?

Pistuka majdnem irigylésreméltónak tartotta sorsukat... Bezzeg, ha velem töltötte volna azt a másfél napot! Rassay, Sigray, Huszár,³⁶ stb. Hol vannak? Kik őrzik?

Mickó drága, kérjen Jenőtől³⁷ egy általános rövid hadihelyzetjelentést, itt mindent apróra széjjeltépek s úgy adom a Sz.³⁸ bácsi kezébe. Nagyon gondos és óvatos lettem!

Hát az a bizonyos Mosca. Nem Mosca olasz professzor³⁹ volt, aki szombat-vasárnap éjjel telefonált? Talán értesíteni akart, hogy jönnek értem. Akkor sem mentem volna. Egy percig sem sajnálom az ellenállást. Ennek így kellett történnie...

1944. április 13:

Most aztán esedékes volna, hogy János és Géza beszéljenek Antal Pistával. Végre is ő a magyar legfőbb tényező. És még valamit, beszéljen Aranyosom Kelemen Kornéllal, ő kiváló jogász, kérje meg, hogy jó barátjával, Ambrózyval beszéljen az én dolgomról, aztán Babossal⁴⁰ is és talán Antallal is. Ő bátor és igen okos ember, meg tudná magyarázni, milyen súlyos későbbi konzekvenciákkal járna az *országgra*, ha a magyar kormány kiadná a magyar állampolgárokat és képviselőket idegen hatalomnak. Ezt az oroszok megtehették Világos után a 13 tábornokkal és a többi vértanúval: egyik idegen szövetséges hatalom a másikkal. De ez örök folt maradna a magyar nemzeten. Hiszen a magyar állam is hozhat akár halálos ítéletet is. Babosban azt hiszem bízhat, hogyan fogadta? Neki tudnia kell a vezérkari főnök mellett. Tombort ne erőltesse, főleg ne írjon, ha nem tud Rácz-cal beszélni. Kelemen és Babos fontosabb. Beszéljen velük az esküvőről is, amihez *én ragaszkodom*...

...elővett a láz: hál'Istennek tegnap 38,1-re, ma 38,6-ra ment föl s most estefelé érzem, még több. Ultraszeptilt és pyramidont adott a kedves nővér. Úgy látszik a rengeteg gennyel van ez kapcsolatban, ma és tegnap csak úgy ömlött a fisztulából. Undorító dolog, de most jól jön. Kicsit a fejem is fáj, nem vagyok ilyen magas lázhoz hozzászokva. Lehet, hogy a manduláim jobban gennyednek, hogy egy kissé leromlottam. Aligha lehetek több 70 kilónál — hadnagyi súly — cipő nélkül. Aranyosom, ne küldjön ennivalót, mert nem tudok enni semmit jóformán...

Sok szerető csókkal:

Endréje, fisztula-, 38,6 láz- és lovassági súlytulajdonos.

Dátum nélküli levél, amely — a tartalma után ítélve — minden bizonnyal közvetlenül az április 13-i, az előző levél után íródott:

Édes Mickóm! Nagyon érdekel Babos viselkedése. Remélem beszél vele személyesen is. Kelemenben bízom...

János⁴¹ is éppen egy héttel később jön, mint ígérte. Igaz, hogy neki is lehet elég baja. Kérdezze meg Aranyosom, hogy a tarpaiak tudják-e az én esetemet? Különben azt hiszem, minden csoda három napig tart s néhány jó barát kivételével már meg is feledkezett mindenki rólam. Igaz is, itt van ez a szörnyű bombázás, halottak, sebesültek ezrei, vagyonszelemlások, örökös rettegések bombától, üldözéstől: ebben az általános omlásban eltörpül az én személyem, beleolvad a többiek szenvedésébe. Én is így fogom föl s egyre jobban megnyugszom

sorsomban. Eleget tettem eddig is emberi és magyar kötelességemnek s talán nem éltem hiába. A többi az Úristen kezében van.

Politikai hírt nem hall semmit, Aranyom? Erősödik a kormány?

Babosnak megmondhatja, hogy szombat éjjel együtt voltam Kádár vezérkari ezredessel Bölléernél.⁴² Talán ő is tehetne valamit azért, hogy engem a magyar hatóság kezére adjanak. Kiss János is jóban van Kádárral, aki kitűnő magyar ember és a vezérkari főnök jobbkeze. Milyen boldogság volna tudni, hogy magyar hadbírótság elé kerülök összes bűneimmel! Kiss Jánosnak is szóljon Kádár és Babos dolgában...

Sokszor elgondolkozom — itt igazán van időm — a múlton, a mi múltunkon is... Talán túl sokat követeltem Magától, erején fölül s amellett gondjaimban és általában bizalmatlan természetem, néha rabiátusságig fokozódó szenvedélyességem miatt, — de bizonyára a Maga makacssága miatt is — gyakran keserítettük egymás életét.

Mindezt édes Mickóm igazán nem szemrehányásként írom, hanem csak hogy megvilágítsam az én magatartásomat teljesen. Bizonyos, hogy mindketten gyakran félreértettük egymást. Aztán mindkettőnknek elég nehéz természete van. Amellett bennem sok zsarnoki hajlam is van: teljes 100%-os odaadást kívánok attól, aki a legközelebb áll hozzám. Így volt a mi 22 éves barátságunk sokszor olyan szenvedéssel teli.

De lám, az Úristen szinte csodaképpen visszavezette Magát hozzám. És higgye el, én csak azért örülök annak, hogy már nem volt golyóm a magam számára, hogy így egymásra találhattunk, annyi mindent megírhattam, elrendezhettem, szellemi hagyatékomat megmentette, mint egy angyal (az első rész, ezt tudnia kell, Jánossy Dénesnél, az Orsz. Levéltár igazgatójánál van⁴³) s tudom, hogy ezt a hagyatékot őrizni fogja hűségesen.

*

Bajcsy-Zsilinszky Endre — a már idézett rendőrorvosi jelentés tanúsága szerint — április 18-ig volt a rabkórház lakója. Ekkor állapota megengedte, hogy a Fő utcai börtönbe szállítsák, amely a német megszállók titkosrendőrségének (GESTAPO) ellenőrzése alatt állt. Zsilinszky rabságának ez a második szakasza október 11-ig tartott, amikor is — mint említettük — a magyar politikai foglyokat átadták a németek a Lakatos-kormányának.

Az alábbi levélrészletek már a Fő utcából kijuttatott levelekből valók. Több mint két hónapig szünetelt a titkos levelezés Zsilinszky és Bende Mária között. Ám amikor egészségi állapota miatt Bajcsy-Zsilinszky engedélyt kapott arra, hogy magánkosztot kaphasson, helyreállt a levélkapcsolat. Ugyanis — mint fent megírtuk — az étkezési termosz aljában elrejtve folytatható a levelezés. A legkorábbi datált levél, amely ebből az időszakból megmaradt, július 2-án íródott.

*

LEVELEK A FŐ UTCAI BÖRTÖNBŐL:

1944. július 2:

Édes aranyos Mickóm! Vasárnap reggel van, elvégeztem a takarítást, mosakodást (hál'Istennek most, hogy egyedül vagyok, tetőtől talpig megmosakodom minden reggel s a dolgaimat is tisztán tarthatom, nem kell a „kollegák” miatt bosszankodnom).

Úgy látszik, volt fogamatja az Aurél⁴⁴ szavának, szerdán egyszer csak beállított magyar fegyőr vezetésével néhányan a betörő kollégák közül és nagy örömmre hozzáláttak a cellám kitakarításához. De bizony csak éppen kimeszelték, poloskát nem irtottak s az maradt is annyi, amennyit én meghagytam, azaz rengeteg... Az ágy és a fal közé állítottam csajkákat, termoszfedeleket vízzel, valamint a küldött schmoll-dobozokat s reggelre csodálatos eredményre ébredtem: egyikben-másikban 20—30 kisebb-nagyobb, főleg egészen apró polost találtam döngölve, összesen legalább 80-at... Időnként éjszaka föl kell ülni, hogy a csipések úgy egy fél óra alatt elmúljanak, aztán újra kezdődik a kínlódás, immár negyedik hónapja, hogy tulajdonképpen csak reggel felé alszom el rendesen. Mondhatom, rettenetes!

A nappal csak eltelik: olvasok és megengedték, hogy egyet-mást írhassek, persze utólagos ellenőrzés mellett, németül vagy franciául. Így jól elfoglalom magamat s nem unatkozom. Számlálom a napokat, a legközelebbi szerdai kiskarácsonyig⁴⁵ az az ünnepnap, meg a vasárnap annyiban, hogy behallatszik az ének s egyébként nagyobb csönd van a folyosón... A Maga minden küldeményét megkapom... A koszt, amit Magától kapok, remek... Mikor többed-magammal voltam, mindig adtam másnak is, most is küldtem a szomszédnak egy kis csomagot, aki nem kap semmit, mert lengyel, legfeljebb a Vöröskeresztől... Hetenként kétszer bortválkozom, néha séta is van körbe-körbe a kollegákkal. Igaz, a diétában valami elég jó hársfateát is kapok, iszom is víz helyett is (lekerültem a második emeletre, már itt történt a meszelés is).

De elég már a magaméból. Magáról szeretnék írni egyet-mást. Örülök a szabadságának és a nyugdíjazásának is, súlyos anyagi gondjai most már aligha lesznek Magának, még ha én nem is élném túl ezt a háborút: az én rokonságom és a nemzet lelkiismerete gondoskodik Magáról és jóságos Édesanyjáról, akit én párszori találkozásunk óta annyira megszerettem. Ne vállaljon tehát semmi munkát, ápolja inkább az egészségét. Talán megkapom a képviselői fizetésemet is, használja föl mint a Magáét. Az egészsége ápolása mellett olvasson, de mindig értékes irodalmi dolgot. És tanuljon franciául. Erre nagyon kérem. Hátha egyszer mégis kiszabadulok, nekem olyan feleségre lesz szükségem, aki idegeneket is tud fogadni. Ott van Magda⁴⁶, adjon rendszeresen órákat Magának, annyit igazán megtehetne. Vagy még jobb: iratkozzék be francia nyelvtanfolyamra az én költségemre...

Ma töltöttem be 15. rabhetemet.

Kézcsókkal és csókkal: szerető Endréje.

1944. július 19:

Drága egyetlen Mickóm! Nagyon boldog voltam, hogy láthattam, de nem voltam rá elkészülve s ezért bizony sok dolgot elfelejtettem mondani a nagy örömben. Olyan jól esett látnom, hogy jól van s hozzá milyen szép volt, olyan fiatal, üde, gyönyörű abban a lila ruhában.

Aurél intézze az esküvőt, gyorsan. A koszt miatt ne nyugtalankodjék, itt is javult a koszt...

A papucs Ráczé⁴⁷, telefonáljon a lakására, a menyasszonya ott van, ha jól emlékszem. Huji Ilona (becenevén Babara), annak adja át. Nem tudom, hazakerült-e vagy kórházba, tudja meg. Ha lehet látogassa meg Babarával. Az majd valakivel meg fogja ismertetni. Adja át kézcsókomat.

Bizony jobb volna, ha megint visszatérne a csomagküldés, félek a különkosztól, először az itt rossz vért szülhet, a kivételezés, meg aztán rengeteg a gond velem, nem lesz nyugta miatt és rengeteget fog fáradni velem, de a költséget is sajnálom...⁴⁸

A múltkor eszembe járt Peer Gynt, azt hiszem látta a Nemzetiben. Talán én mégis szerencsésebb Peer leszek, hátha egyszer mégis megérkezem. No nem mostanában, majd a háború végén.

A napokban dúdoltam azt a szép virágéneket, hogy „Ha az Isten nekem rendelt... várj madár várj, Te csak mindig várj!...” Ugye vár engem, Aranyom. Tanuljon franciául. Nem kérdeztem hogy van az édesanyja.

Sok csókkal, öleléssel:

Endre

Ma vagyok négyhónapos rab!

1944. augusztus 4:

A kiscgazdapárt és a szocdem. párt most mint *centrum*, mint mag legyen kemény, megdönthetetlen és erős!...

A bosszúszomjat is idejében kordában kell tartani: még a volksbundisták hajaszálának sem szabad meggörbülnie. Ezt így határoztuk el Szekfüvel, T. Zoltánnal⁴⁹ másfél évvel ezelőtt...

Földreform 3,5—4 millió holdon. Kerék Miskát rá kell venni, tanulmányozza Erdély, Bácska, Felvidék, Ruszinszko birtokviszonyait és statisztikát készítsen hol, mennyi föld áll rendelkezésre...

...a szociális reformokat szabad intézmények keretében is meg lehet valósítani... Példák: Finnország, Hollandia, Dánia, Svájc, Svédország, Norvégia...

...nem szabad engedni, hogy egy eszeveszett németgyűlölet terjedjen el nálunk. Nekünk a jövőben a németekkel is békében és barátságban kell élnünk. Hiszen Ausztria is mindig német marad.

1944. augusztus 7:

Nem paradézást várok én Magától, hanem csak *felolvadást* az én életritmusomban... Ha élek, ezentúl sem lesz az élete csupa *öröm*. *Osztotnia kell az én nagy-nagy gondjaimban. Én nem magamért vagyok és élek, hanem másokért.* Ezt kell megértenie. Nemcsak az eszével, a *szívével* is.

...megkérem, menjen el Fehér Kálmánnal vagy Auréllal Antal Pistához, hogy javítsák meg az itteni foglyok kosztját. Hiszen *politikai* foglyok vagyunk, nem betörők!

1944. augusztus 11:

Kiszabadulni? Erre még csak ne is gondoljon. Én csak akkor szabadulhatok ki, ha mindeki kiszabadul...⁵⁰

(Ebben a levelében egy statisztikát is közöl Zsilinszky: augusztus 11-ig, 40 nap alatt 614 poloskát irtott ki zárkájában.)

1944. augusztus 13:

Antalnál és Bonczosnál⁵¹ csak a foglyok kosztja és a poloska miatt tégy lépést... *Az én érdekeimben semmit se kérjetek*... Emlékeztess mindkettőt, mennyit jártam Antal elődje, Radosay nyakára, hogy könnyítsék meg a politikai foglyok sorsát... *falra hányt borsó volt minden panaszom*...

— nem találtam az ütőereimet, hiába vagdaltam magam jó mélyen. Miután a vérben elvesztett a penge, hiába kerestem, a 30 altató meg semmit sem ért! És nem a Te pengéddel! Azt bent találtam a kórházban... (Utalás öngyilkossági kísérletére, melyet még április végén követett el.)

1944. augusztus 16:

Írod, hogy nem akarok kiszabadulni, de hogy nem szeretnék, de *nem egyedül*... Ki sem tudom mondani, hogy vágyom már egy kis szabad levegő után. De nem önmagam megtagadása árán!

1944. augusztus 19—20:

Ma telt le az 5. hónapja az én szabadságomnak, mikor e sorokat írom, éppen 9 óra lehetett a szentjánostéri csata ideje...

Most, hogy itt a kistükör — még pedig kerek — nézem néha a ráncokat a nyakamon s éppen a napokban tűnt föl nekem, mennyire örököltem a szemét Édesanyámnak. De a fejformáját, a homlokát, a kezét, lábát, bőrét is. Tegnap, álomban, olyan boldog voltam, hogy mikor ájultában az arcomat az arcához tehettem, olyan jó meleg volt a kis arca, meg a haja, szorítottam magamhoz és kedvesen költögettem, s egyszer csak fölnyitotta a szemét és rám nézett...

1944. augusztus 22:

Édes Mickóm, borzasztó égi háború volt: a poloskahad bosszúból, hogy begipszeltem a lyukait — a régi dühvel kínozott... A rettenetes hőség is uszítja őket. Mindig szerettem a meleget, de itt megutáltam még a napot is...

1944. augusztus 24:

Nagyon sokat gondolok mostanában a Délvidékre, fájdalmas féltéssel. Meg Erdélyre.

Mickóm, mit szólnál, ha elküldenék Miklóshoz⁵², hogy beszélj meg vele — talán Auréllal együtt — egy találkozt... , hogy próbáljanak közeledni az én tervem alapján a románsághoz. Tudja meg Mikó azt is, mi lett Svájcban az én könyvemmel...⁵³

1944. augusztus 26:

Tele vagyok örökös nyugtalansággal. Félek, hogy esetleg megindulnak Délerdély ellen a siker reménye nélkül... A K. [Kormányzó, V. K.] úr erősebben kellene, hogy a kezébe vegye a gyepelőket a *fenyegető anarchia* ellen.

1944. augusztus 27:

Még az itteni nyomorúság közepette sem bírnám — a betegségem tudatában sem — a külön koszt ódiúmat csak úgy, hogy másokkal megosztom, és pedig nemcsak látszat szerint és nem úgy, hogy mindnek kiveszem a javát: igazságosan hagyok nekik [azokról a zsidó munkaszolgálatosokról van szó, akiket a börtönbe vezényeltek a cellák takarítására és egyéb alantas munka elvégzésére, V. K.], mintha hozzám tartozók volnának. Amint hogy — szegények — azok is. És reggeltől estig lótnak-futnak, dolgoznak értünk, a többiekért.

...itt valóságos pátriárka vagyok a fehér fejemmel, de azért a napokban a sétánál jócskán lemaradtak a fiatalabbak közül, futásban, körben az udvarban, mellőlem. Megállapíthatom, hogy a szívem még jó, érzelmeszedés nincs. Csak az az 58 év ne volna... A nyakam olyan rémes, mint egy vén pulykáé, vagy a Görgei Józsié...⁵⁴

1944. augusztus 28—29:

Augusztus 29: Poloska 35 éjjel, 8 nappal. Ma megint gipszelek, találtam új lyukakat. Szebb volt Pálkövén kőműveskedni...

1944. szeptember 2:

Hogyan lehetett egy ilyen gyöngé embert választani m. elnöknek?⁵⁵ Igazán nem érdemes élni egy ilyen országban.

1944. szeptember 6:

...féltem Pálkövén a fűgét...

És ami fontosabb: lesz-e még Magyarország? Ūristen, milyen silány nemzedék a miénk! 1000 év alatt nem volt még ilyen hitvány nemzedéke a magyarnak, a középosztályra értve inkább, mert hiszen a népet senki sem hallgatta és hallgatja meg. A mi politikánk mindig nép nélkül csinálódik, ezért olyan..., mert nem érzi meg mögötte a tömegek erejét és biztatását...

U.i. Pálköve, aranyosom, bármennyire is nem szeretsz mostanában — velem való nagy elfoglaltságodban — vele bajlódni, nekem nagyon drága és a gondoskodás róla: *inkább tegnap, mint ma!*

1944. szeptember 8:

Aranyosom, ma reggelre a Te tiszteletedre kinyílt a következő begónia-tő, ez a legszebb valamennyi között, mert nagy levelei vannak és gyönyörű a színe!

Aurél elmehetne az Ő-hoz [Ūfőméltóságához, Horthy, V. K.], megmondhatná, hogy a délvidéki helyzetet csak én tudnám egyensúlyba hozni az ottani magyarság és németiség megmentésére és az anarchia megelőzésére. Azt is én tudnám legjobban megakadályozni, hogy *németellenes* üldöző irányba csapjon át a magyar politika... Ez az én *egyensúly*-politikámból következik. Nem magyar érdek, hogy német imperializmus helyett orosz imperializmust kapjunk a nyakunkba. Küzdöttem a német Drang ellen, most az orosz Drang ellen kellene küzdenem, ha engednék...

1944. szeptember 11:

Az ország sorsa jórészt attól is függ, hogyan tud rendet tartani és milyen erőt tud fölmutatni..., mint a magyar nép megnyilatkozását a *szabad* életformák mellett. Ezt kell mindenkinek tudnia. Azért nem kell üvöltölni a kommunizmus ellen, még kevésbé erőszakoskodni vele szemben, ez ugyanis hiábavaló volna, sőt erősítené a kommunista mozgalmat, hanem szervez-

kedni okosan és erőteljesen. *Magyarország a demokrácia, az igazi demokrácia fellegvéra kell legyen Közép-Európában!* Vajon tudják ezt a pártbeli s egyéb barátaink?

1944. szeptember 13:

Zoltánnak:⁵⁶

...nekünk a kisgazda—szocdem. centrum a fontos: annak kell erősnek lenni s akkor nem történhet belső katasztrófa. A kommunista pártot muszáj lesz túrni, ez minden a mi részünk-ről... Zoltánnak Arany Toldijának szavával üzenem: „Vidd hírül az öreg cimboráknak, hogy a vén bajnokot sir fenekén láttad, De a lelke ott lesz a viadaltéren.”

1944. szeptember 27:

Barcstól hallottam itt júniusban, hogy Gyula⁵⁷ egy gyönyörű művelődéspolitikai reformtervet csinált a pártnak.⁵⁸ Egy pld. kéznél legyen, ha kiszabadulnék. Ezenkívül Gy. szedje össze a számbajöhető embereit s ossza ki köztük a következő témákat: Svájc, Anglia, Franciaország, Finnország, Dánia művelődési- és iskolapolitikája. Rövid, de nagyon tömör és precíz kis összefoglalásokra lenne majd sürgős szükségem, hogy a magam terveit, melyek persze csak keretet jelentenének s melybe biztonnal tökéletesen bele illik Gy. tervezete, összevessem a mondott országok rendszereivel. Segítségére lehetne az irodalmi összefüggéseknél Trócsányi Gyurka⁵⁹, aki jó emberem. Svájcot tudtommal ő is jól ismeri.

Szerintem az egész nevelésügyi reform témája:

1. Egész rendszerünket *átiszabni* a magyar történelmi és népi egyéniségünkre.
2. A népművelésre vetni a hangsúlyt s arra szervesen ráépíteni magyar kultúránkat, végigvive az egész magyar művelődésen Bartók és Kodály zenei forradalmát.
3. Példát és mintát csak a lélekben rokon szabad népektől szabad venni, az eddigi *százados* káros intézményeket sorra keríteni dedótól az egyetemig.
4. Biztosítani a szabad, *automatikus* szelekciót, idegen-szerű, sunyi, titkokban magyarel- lenes lombik-módszerek helyett.

Csak úgy kapásból szedtem össze ezt a pár pontot. Gyula fogja tudni mit akarok velük mondani, azt is, amit most nem írhatok le.⁶⁰

Arra is kérem őt, készítsen ki számomra egy kitűnő méltatást a Ratio Educationisról, a magyar szellem szempontjából.

Még egy 5. pont jutott eszembe pótlólag:

5. A nagy magyar géniuszok beiktatása a magyar művelődési politikába.

U.i. Mondd meg Gyulának, hogy rá nagyon fontos szerep vár a művelődéspolitikában, készüljön rá és szedje össze az embereit a témakörben.

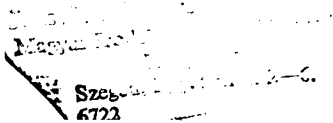
1944. szeptember 30:

Nem bánom, hogy még az igazságügyérhez, mondasz, amit akarsz. *Csak ne csak az én érdekeimben!* Említsd meg a magyar kézben lévő politikai foglyok dolgát, hogy sokkal rosszabb koszt van, mint nekünk, mert csak nagyon ritkán kaphatnak csomagot, én sokat zaklattam elődjét, Radocsayt. Meg az én 1534 poloskám 2 és 1/2 hónap alatt. Meg a magyar állam egyéb szegényét, tudod mire gondolok.

1944. október 1:

[Feleségének arra a közlésére, hogy öccse, Gábor, szeretné őt látni, az alábbiakban elutasító a válasza.]

Nem, édes Mickóm, én megtettem jó Édesanyám kedvéért, hogy kibékültem vele, addig sem vétettem neki semmit, ezután is a legjobb kívánságaim kísérik... Amit ellenem vétett, régen megbocsátottam. De azt, hogy az Édesanyjának hosszú éveken keresztül 2 hónaponként küldött 100 P-t, hogy nem vett szegénynek egy jó rádiót, hogy tűrte évtizedeken át azt a szörnyű proletárberendezést a fürdőszobájában, hogy nem jutott eszébe egy kicsit elvinni őt ide-oda, nyaralni, stb.: ezt nem tudom nekik elfelejteni... Életemben sok lelketlen pénzes zsákot

láttam, de olyan lelketlent, akinek annyira ne lett volna soha egy szép emberi gesztusa, senki és semmi irányban, alig láttam.

1944. október 4:

A magyar érdek: Németország kiszorítása a középső Duna-völgyéből, vissza illesztése a maga *természetes* kereteibe, de nem megsemmisítése. De a középső Duna-völgyéből az orosz befolyást is ki kell szorítani, s ma ez a napi lecke... Ehhez csak kettő kell: ész és bátorság. Én mind a kettőt képviselem nyomorult degenerált nemzedékemben: ezért kell itt raboskodnom.

Csak egy fél arasszal jött volna idebb az az első golyó, nem gyötörnének ezek a dolgok: boldog halott volnék, boldogtalan és reménytelen raboskodás helyett.

1944. október 7:

A lázam bizony tart, sőt tegnap 37,4-re ment föl s késő estig tartott... Gyomorhajjal is kínlódom, gennyes a mandulám: elég ok, hogy kórházba kerüljek.

1944. október 9:

[Dicséri Mickó helytállását március 19-én és emlékezteti őt arra, hogy a Balatonon kétszer is nagy bátorságról tett tanúbizonyságot. Először, amikor egy viharban elment vele életet menteni, másodszer Füred alatt, amikor a Nádirigón szintén viharba kerültek. Hogy ismét bátorságot öntsön a feleségébe, így ír neki:]

Ne engedd, hogy Rád ragadjon mások gyáva-sága és hisztériája, hanem *tőlem tanulj ezen-től is két dolgot*: én Téged börtönömben életemben és holtomban védelek. A magyar parasztság és munkásosztály színe-java és zöme tudja, ki vagyok, hogy eddig is ő értük éltem s ők megvédenek Téged is mindenkivel szemben. Téged véd a tarpai és derecskei nép és a budapesti munkásság... Én soha sem fogok meghalni — akkor sem, ha fölakasztanak. S az én halhatatlanságom palást fölöttetek és ezt ne felejtsetek el Édesanyáddal!

*

Börtönleveleinek fenti szemelvényeiből megismerhetjük Magyarország történetének sors-döntő hónapjaiban Bajcsy-Zsilinszky Endre sokszínű egyéniségét, puritán erkölcsi magatartását, politikai nézeteinek szilárdságát és — nem utolsósorban — az élettársához fűződő tiszta kapcsolatait. E levelek nélkül nehezen tudnók rekonstruálni a Szent János téri „csata” részleteit, a több mint féléves GESTAPO-fogság körülményeit, az átélt testi-lelki szenvedéseket, véleményeit az országban és a világban zajló eseményekről, küzdőtársairól, s ami őt oly sokat foglalkoztatta: a magyar jövőről.

A levelekben szinte állandóan visszatérő téma: az aggodalom, hogy a magyar kormány kiszolgáltatja őt a németeknek, akik azután méltatlanul fognak vele elbánni. Eredetileg ugyanis a GESTAPO-val vívott tűzharc során az utolsó pisztolygolyót magának szánta, hogy ne kerüljön élve a németek kezébe. Nem a haláltól félt, hanem az izgatta, hogy egy magyar hazafi, aki annyit küzdött a független Magyarországért, majd idegen hatalom, és nem magyar bíróság ítélőszéke elé kerül. Hiszen Zsilinszky akkor nem sejtette, hogy még abban az évben nem a németek, hanem a nyilasok fogják megkínozni és Szálasiék „magyar” bírósága juttatja bitófára.

Habár külföldön, a szövetségesek táborában is tisztelték kiállásáért, az újvidéki ügyben és általában az üldözöttek érdekében kifejtett bátor tevékenységéért, de — e levelekből kiderül — Zsilinszky túlbecsülte személyiségének súlyát, jelentőségét. A német megszállás után és a Sztójay-féle bábkormány bűnös cselekedetei, valamint a Lakatos-kormány tehetetlensége közepette egyetlen férfiútól — még ha az Bajcsy-Zsilinszky is — nem lehetett remélni, hogy a délvidéki, vagy akár az erdélyi ügyeket el tudja intézni...

Amit Magyarország nemzetközi helyzetéről írt, az összecseng a „Helyünk és sorsunk Európában” című történetpolitikai művében még 1941 elején kifejtett nézeteivel. Már akkor kiállt a Duna-völgyi és balkáni kis népek függetlensége mellett és hangoztatta az együttműködés szükségességét e területeken kívüli „birodalmi koncepciók”-kal szemben. Habár a

GESTAPO-börtön körülményei is szerepet játszottak abban, hogy a háborús események következtében felvázolja a szovjet „fenyegetést” Magyarország számára, kikerülve a börtönből, 1944 őszén megváltoztatta a „két pogány közt egy hazáért” álláspontját. És — különösen Kálai Gyula lehet itt koronatanú — a kommunistákról is másképpen, objektíven vélekedett. Amikor 1944. november elején elvállalta a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságának a vezetését, a magyar hazafias erők nevében levelet írt Molotov szovjet külügyminiszternek és Malinovszkij marsallnak, segítséget kérve a német megszállók ellen, valamint együttműködést remélve a Magyarország felszabadításáért folytatott harcban. A felgyorsult történelmi események Bajcsy-Zsilinszkyvel is megértették, hogy Magyarország számára egyetlen alternatíva maradt: a Szovjetunió oldalára állva, megkeresni a háborúból való kilépés lehetőségét.

Végül — a börtönlevelekről szólva — nem arányvesztés miatt szenteltünk oly nagy teret a Bende Máriához írt személyes jellegű soroknak. E levélrészletekből is kibontakozik előttünk a közélet fórumán nem minden veszély nélkül küzdő férfi, és ezt a nehéz életet-sorsot alázatosan megosztó, szolgáló nő — problémáktól, megpróbáltatásoktól nem mentes — kapcsolata. Zsilinszky életének éppen ez a nehéz sorsa okozta, hogy az ő kívánságára csak a börtönben esküdtek meg, mert a halál tornácán úgy érezte: ezzel a morális gesztussal tartozik életársának, aki 22 éven át oly hűségesen szerette és áldozatosan végezte mellette titkárnői, valamint háziasszonyi teendőit.

JEGYZETEK

¹ Bajcsy-Zsilinszky a háború éveiben péntek esténként a Rákóczi úti Pannonia szálló különtermében találkozott politikai híveivel.

² Barcs Sándor: Egyetlen fringióval. Szabadság, 1945. február 14.

³ A rendőrorvosi jelentés eredeti másolata birtokomban.

⁴ Pazár Zoltán dr. levelének másolata tulajdonomban.

⁵ Zsilinszkyvel szemben Pazár jól emlékszik a főorvos nevére: Leviczky és nem Litovszky.

⁶ Szándékosan használok a „megfejtés” kifejezést, mert egyrészt közismerten nehezen olvasható volt Zsilinszky írása, másrészt a WC-papírra ceruzával írt sorok — évtizedek alatt — meglehetősen elhalványultak.

⁷ Bende Mária március 19-én, amikor a Gestapo betört Zsilinszky lakásába és tűzharcra került sor, rendkívül bátor magatartást tanúsított.

⁸ A „civil” magyarul is beszélő Gestapo-ügynök volt, aki a németeket „elkalauzolta” Zsilinszky lakására.

⁹ Fóris László pénzügyminisztériumi osztálytanácsos.

¹⁰ Parragi György, a Magyar Nemzet főmunkatársa, Csetényi József, a Pesti Hírlap rovatvezetője, Bródy Ernő polgári demokrata politikus.

¹¹ Sigray Antal, Rassay Károly, Rácz Kálmán országgyűlési képviselők, Goldberger Leó, a GYOSZ igazgatója.

¹² Tehát Dr. Pazár Zoltán rosszul emlékezett, amikor — mint fent közöltük — azt írta, hogy már március 19-én kezelésbe vették őt.

¹³ A ruhaszekrényben voltak a bizalmas iratok.

¹⁴ Pistuka, Zsilinszky István, B.-Zs. E. unokaöccse.

¹⁵ Bende Mária a lakást ért Gestapo-rajtaütés és tűzharc következtében ideg sokkot kapott és attól reszketett a feje.

¹⁶ A GESTAPO emberei a házkutatás során elvitték a Nádírigó hajónaplóit, majd amikor csütörtökön, március 23-án visszamentek, elvitték az írógépet, a babkávé-készletet, a teát, tehát már fosztogatnak. Kiss János felvonulási tervét nem találták meg, azt Bende Mária elvitte az altábornagyhoz, Kékgolyó u. 15/a. sz. lakására. Az iratok elégetésére nem került sor. A fentieket Bende Mária egy következő levélben közölte Zsilinszkyvel.

¹⁷ Zsilinszky azért is volt bizonytalanságban sorsát illetően, mert a német megszállók — nem rendelkezve saját rabkórházzal — a magyar rabkórházra bízták Zsilinszky ápolását.

¹⁸ Mariska — Szabó Mihályné, bejárónő.

- 19 Okos — Csetényi József, akiről Zsilinszky azt szokta mondani: kellemetlenül okos ember.
- 20 Ulain Ferenc volt fajvédő politikus, országgyűlési képviselő, Gömbös híve.
- 21 1929 júliusában Tarpán bilincsbe verték a csendőrök Zsilinszkyt.
- 22 Mica, Zsilinszky István öccse, Mihály.
- 23 „A magyar nemzet története” című befejezetlen kézirat később bombatámadás következtében — más iratokkal együtt — megsemmisült.
- 24 Eckhardt Tibor egy cédulán küldött üzenetet Zsilinszkynek Amerikából, amit Bende Mária megsemmisített.
- 25 Czikkely uram csemegekereskedő volt Budán.
- 26 Szeder Ferenc szociáldemokrata képviselő, Zsilinszky bensőséges barátja.
- 27 Jaross Andor, a Sztójay-kormány belügyminisztere.
- 28 Nádírigónak hívták Zsilinszky vitorlását, melyen a „matrózzal”, Bende Máriával sokat vitorlázott.
- 29 Erzsike — Bajcsy-Zsilinszky húga.
- 30 Törökország — semleges állam lévén — a követségére befogadta Kállay Miklós miniszterelnököt. Ez juthatott Zsilinszky eszébe.
- 31 Grigore Gafencu román politikus, volt külügyminiszter, aki 1941-ben Genfben telepedett le és ott az angolszász hatalmak képviselőivel tartott kapcsolatokat.
- 32 Uliu Maniu erdélyi román politikus, a Nemzeti Parasztpárt elnöke.
- 33 A háború alatt a fronton levő katonák távházasságot köthettek.
- 34 Fall Endre a Magyar Revíziós Liga elnöke; Zsilinszky egyik jó barátja, akinek a munkatársai a semleges országokban a szövetséges hatalmakhoz építettek ki kapcsolatokat.
- 35 Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter.
- 36 Baráti-Huszár Aladár, az Országos Társadalombiztosító Intézet (OTI) elnöke, az ún. törzsökös magyarok vezére, németellenes politikus.
- 37 Tombor Jenő, Zsilinszky egyik legjobb barátja, 1919-ben a hadügyi népbiztosság vezérkari főnöke, 1945 után honvédelmi miniszter.
- 38 Szabó bácsi, aki a leveleket vitte-hozta.
- 39 Rodolfo Mosca olasz professzor a Pázmány Péter Tudományegyetemen.
- 40 János — Eröss János nemzeti radikális párti politikus, Ambrózy Gyula kormányzói kabinetirodai főnök; Babos József, a vezérkari főnök mellé rendelt különbírószék vezetője.
- 41 Eröss János dr. nyíregyházi ügyvéd, Zsilinszky Szabolcs-Szatmár megyei híveinek egyik vezetője.
- 42 1944. március 18-án este Zsilinszky — Kádár Gyula ezredessel együtt vacsoravendége volt Somoogyi Béla budapesti kir. közjegyzőnek.
- 43 A Bajcsy-Zsilinszky hagyatéknak az a része, amely az Országos Levéltárba került, nyoma veszett. Valószínűleg háborús pusztulást szenvedett.
- 44 Aurél — Kern Aurél belügyminiszteri tanácsos, akit Bajcsy-Zsilinszkyvel együtt bebörtönöztek a német megszállók, de egy hónap múlva szabadon engedtek.
- 45 Kiskarácsonynak nevezte Zsilinszky azokat a napokat, amikor küldeményt kapott Bende Máriától.
- 46 Magda — Móricz Kálmánné, Bende Mária barátnője.
- 47 Rác Kálmán országgyűlési képviselőt a németek — több magyar politikussal együtt — Mauthausenbe szállították.
- 48 Bende Mária mégis elintézte, hogy Zsilinszky — gyomor- és bélbajaira való tekintettel — külön kosztot kaphasson, ami egyben azt jelentette, hogy augusztustól kezdve — a fent már említett módon az ételhordó segítségével sűrűn válthattak egymással levelet.
- 49 Tildy Zoltán.
- 50 Augusztus 11-én volt Bajcsy-Zsilinszky és Bende Mária esküvője, amit a német börtönparancsnokság engedélyezett. Zsilinszky nagy csalódására, nem öltöztetett ünneplőbe...
- 51 Bonczos Miklós államtitkár.
- 52 Mester Miklós kultuszállamtitkár.
- 53 Zsilinszky angol nyelvű könyvének (Transylvania past and futur), amely Genfben jelent meg 1944 februárjában, a német megszállás következtében elmaradt a várt hatása. A szerző ebben a munkában svájci alapon próbálta lefektetni az erdélyi népek önkormányzatát Mikó Imre erdélyi magyar író és politikus.
- 54 Gőrgői József országgyűlési képviselő, Zsilinszky barátja.
- 55 Zsilinszky Lakatos Gézát tekinti gyöngének a miniszterelnöki posztra, és a történelem ebben a megállapításában őt igazolta.
- 56 Tildy Zoltánnak.
- 57 Ortutay Gyula.
- 58 A Független Kisgazdapárttól van szó.
- 59 Trócsányi György a Parlamenti Könyvtár igazgatója volt.
- 60 Zsilinszky szóban és írásban sokat bírálta a német szellemű oktatást, és harcolt a germán szellemi behatolás ellen.